

La problemàtica de l'aiguardent en els segles XVII-XVIII: la contaminació de les aigües i els fraus.

Judit Vidal Bonavila. Universitat Rovira i Virgili.

Jornades De la vinya a la fassina. Esplugues de Francolí,
del 27 i 28 de setembre de 2013

Importància de l'aiguardent a Reus

L'aiguardent, un licor que s'obté de la destil·lació del vi, va ser un producte de gran rellevància en el marc econòmic de Catalunya, especialment al segle XVIII. Gràcies a aquesta producció diverses zones del Principat, entre elles la ciutat de Reus, van prosperar qualitativament. La fabricació i la comercialització de l'aiguardent van comportar una modernització lligada a elevats beneficis, els quals van situar la zona del Camp de Tarragona dins el comerç internacional.

La cronologia en que aquest producte es va començar a fabricar al Camp de Tarragona és confusa. Alguns autors com Emili Giralt i Andreu de Bofarull situen la seva introducció a la vila de Reus a inicis del segle XVI, però altres no la confirmen fins les darreries del XVII, coincidint amb l'expansió vitícola. Es coneix la instal·lació d'una de les primeres destil·leries a Reus l'any 1685¹; tot i així, és cert que es localitzen referències d'olles per fer aiguardent des de finals del segle XVI². Les actes municipals donen fe de tal fabricació, de forma reiterada, a partir del segon quart del segle XVII³; malgrat que la producció a gran escala no es va donar fins a inicis del XVIII.

Des del principi, la concentració més gran de fàbriques d'aiguardent es va situar a les terres de l'actual comarca del Baix Camp i al segle XVIII es va estendre

¹ SEGARRA, AGUSTÍ: *L'economia de Reus al segle XVIII: el comerç de l'aiguardent*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1988. p.111.

² ANDREU, JORDI: "El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX les bases demogràfiques, agràries i comercials de l'expansió setcentista" Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1995. p.568.

³ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1636-1673 fol. 14 i 373. L'any 1637 s'establia l'obligació de despatxar aiguardent a la taverna de la vila, cosa que assenyala el creixent consum d'aquesta beguda.

cap a la resta del Camp de Tarragona, convertint-se en la màxima productora d'aiguardent de Catalunya⁴. Això va anar relacionat amb la llarga tradició vitícola de la zona, propiciada per unes condicions naturals especialment favorables. Durant els segles XVI i XVII el conreu de la vinya s'havia expandit fins a convertir-se en una de les bases de l'agricultura de la comarca⁵. L'aiguardent es comercialitzava majoritàriament a través del port de Salou i les principals destinacions es trobaven al nord d'Europa⁶.

Els avantatges, beneficis i millores que va comportar el negoci de l'aiguardent han estat temes tractats per diversos autors, i no és l'objectiu d'aquest estudi. En aquest cas volem posar de manifest que, malgrat tots els aspectes positius que va comportar la fabricació d'aquest licor, no sempre tot va ser fàcil ni correcte. Ens referim a què, com en la majoria de processos industrials, la fabricació de l'aiguardent va comportar conflictes mediambientals que afectaven a la població. A més, els negocis no sempre es van dur a terme seguint una estricta legalitat.

En aquest estudi ens centrarem en analitzar els fraus que es duïen a terme amb la finalitat d'obtenir més beneficis en la producció i comercialització. Veurem com, malgrat moure grans capitals, no sempre va ser un negoci nèt. L'especulació i la voluntat d'ampliar el rendiment a costa del frau hi van ser presents de diverses formes. Es manipulava la qualitat del producte, la cabuda de les bótes, o fins i tot, per pagar menys en la taxa de l'octau dels aiguardents, sovint es declarava menys producció de la que en realitat es fabricava⁷. Malgrat les nombroses precaucions i restriccions, la quantitat de pipes que burlaven la vigilància era elevada.

Analitzarem com la ciutat de Reus va haver de millorar la canalització de les aigües resultants de la producció del licor, com va aplicar les mesures que demanava el govern contra aquests fraus i quines conseqüències van tenir tals canvis pels productors i comerciants. Encara que Reus era un dels principals centres de producció, aquestes mesures es poden extrapolar a altres localitats.

⁴ SEGARRA: *L'economia... Op. Cit.* p.112-113.

⁵ ANDREU, JORDI: *Op. Cit.* p.566.

⁶ SEGARRA, AGUSTÍ: *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*. Vic: Eumo editorial, 1994. p.210-213.

OLIVÉ, FRANCESC: *El Valls del segle XVIII i el comerciant d'aiguardents Anton Baldich i Janer*. Valls: Institut d'estudis vallencs, 1981. p.107.

⁷ SEGARRA: *L'economia... Op. Cit.* p.120-121.

El procés d'elaboració de l'aiguardent

L'aiguardent és el resultat de la destil·lació d'una beguda fermentada, principalment vi, atès la diferència en l'evaporació entre l'alcohol, 78 graus i l'aigua, 100 graus. L'utilització d'un alambí permetia aquest procés del qual s'obtenia una beguda d'esperits molt concentrada⁸.

Els alambins tradicionals consistien en una olla, normalment de coure, amb una tapa⁹. De la part superior sortia un tub que s'inclinava en forma d'angle i passava pel mig d'un recipient que contenia aigua freda amb l'objectiu de condensar els vapors de la destil·lació; finalment a l'extrem del tub es col·locava una ferrada per recollir l'aiguardent¹⁰.

No va ser fins a finals del segle XVIII que aquesta rudimentària fabricació de l'aiguardent va experimentar importants canvis tecnològics en relació a l'optimització de la fermentació i a la comprovació de la qualitat del producte elaborat, assolint així una major modernitat i uns millors resultats¹¹.

En la fabricació, a més del vi que era la matèria primera, calia una gran quantitat de combustible per aconseguir la temperatura necessària per escalfar el líquid. Així doncs, es requeria sobretot molta llenya.

També s'utilitzava una important quantitat d'aigua, necessària per ajudar a escalfar el producte i refredar els tubs que havien de condensar els vapors. Aquesta aigua, que havia d'arribar fins a les oficines, podia de ser canalitzada des dels regs principals de la vila, o bé, s'obtenia dels pous particulars. Una vegada finalitzat el procés, l'aigua que s'extreia de l'ebullició, juntament amb els residus que restaven del solatge del vi, havien de ser eliminats. A la primeria, l'acció de desaiguar les aigües brutes també es feia pels regs del Comú o pels pous particulars, però això aviat va esdevenir un problema.

⁸ SEGARRA: *Aiguardent... Op. Cit.* p.23.

⁹ L'alambí, en els casos més rudimentaris, consistia en una olla de coure coberta per una tapa del mateix material.

¹⁰ SEGARRA: *L'economia... Op. Cit.* p.122.

¹¹ NIETO-GALAN, AGUSTÍ: "La tecnologia del vi i la destil·lació a Catalunya del 1800. *Quaderns d'Història de l'enginyeria.* II, 1997. pp. 9-39.

L'eliminació dels residus

Les fàbriques d'aiguardent es trobaven repartides pels nuclis urbans i els seus entorns rurals més propers, sense gaire control ni mesures que n'asseguessin una distribució raonable. La poca inversió que requeria la compra d'un alambí rudimentari explica que els pagesos benestants disposessin d'aquest instrument en les seves explotacions, els quals es beneficiaven de la transformació del vi a prop de les vinyes i s'estalviaven les despeses en transport. Els mateixos motius van portar a una ràpida expansió, però poc controlada¹².

Com hem vist, el procés de fabricació requeria d'una important quantitat d'aigua per tal de refrigerar les olles i, a més, una vegada finalitzat el procés calia netejar-les i eliminar els residus. La mateixa ràpida expansió dins els nuclis urbans va comportar que les ciutats no estiguessin preparades per assolir les necessitats d'aquesta indústria. Reus va ser una de les ciutats que aviat es va veure immersa en aquesta problemàtica.

Ja des de ben aviat, concretament al 1625, el consell municipal de Reus prenia mesures per evitar la contaminació de les aigües amb els residus de la destil·lació del vi. Alguns veïns de la vila havien presentat una queixa en relació a la contaminació de les aigües. Els fabricants desaguaven les vinasses¹³ als pous particulars i aquests residus penetraven als pous adjacents i a la xarxa d'aigües públiques. Davant la situació, el consell de la vila va determinar que es buidessin els pous de vinasses i establí una multa de deu lliures pels fabricants que seguissin desaguant-les en pous. L'any següent es denunciava a un dels aiguardenters, Francesc Muntaner, que no respectava la prohibició. Es va decidir comprovar el pou d'aquesta persona i aplicar-li la sanció de deu lliures i, cas que no se solucionés, se li prohibiria seguir amb el negoci, juntament i al mateix temps, se l'imposaria una multa de vint-i-cinc lliures¹⁴.

¹² SEGARRA: *L'economia... Op. Cit.* p.116.

¹³ Vinasses: Solatge del vi dins el cup o la bóta. *Alcover Moll*. En la fabricació de l'aiguardent també quedaven vinasses dins les olles.

¹⁴ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1610-1635. Consell del 20 de juliol de 1625, fol. 259v. i consell del 27 d'abril de 1626, fol.273v.

Aquestes mesures no van resultar prou eficaces per eradicar la problemàtica. El 19 de setembre de 1666, novament al consell de Reus, s'anotava una queixa de diversos particulars en relació al mal que feien les olles d'aiguarent a les aigües dels pous, i per conseqüència a la vila. Davant aquesta súplica el consell va decidir que l'endemà, dia 20 de setembre, es faria un pregó en el qual es demanaria a les persones propietàries d'olles d'aiguarent que, de moment, durant els propers dos mesos (octubre i novembre), traguessin les olles fora de la vila per no molestar a la resta d'habitants¹⁵.

La situació es repetia l'any 1677 i el consell recomanava pensar una solució per tal de mantenir en bon estat les aigües del comú, que estaven sent contaminades pels residus industrials¹⁶.

La creixent problemàtica de les aigües anava estretament lligada al ràpid creixement de la indústria a la vila. La falta d'aigua i la necessitat de mantenir en bon estat la que es tenia va comportar haver de fer obres destinades a construir noves mines o a millorar tant les mines com les canalitzacions¹⁷.

La preocupació era tal que l'any 1680 un informe mèdic atribuïa les elevades mortalitats d'aquell any a la contaminació de les aigües, a causa dels residus de la destil·lació del vi¹⁸.

Dos anys després, al 1682, residents dels carrers de la Galera, del Galió i de la plaça de les Basses havien presentat una súplica contra les aigües brutes que generava el senyor Joan Barberà, que tenia una oficina d'aiguarent al carrer del Galió. Davant les queixes dels veïns, Barberà havia presentat una sol·licitud al consell demanant que se li permetés fer un petit forat en algun lloc de la muralla, per tal de treure aquestes aigües brutes que generaven les olles. El consell de Reus, després de valorar el conflicte, va acordar que les aigües brutes es llancessin als torrents, o bé en el torrent de l'Aiguanova, en el de Calsans¹⁹ o en algun altre rierol

¹⁵ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1636-1673. Consell del 19 de setembre de 1666, fol.373.

¹⁶ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1674-1693. Consell del 8 d'agost de 1677, fol.121 i 159.

¹⁷ ANDREU, JORDI: *Op. Cit.* p.691.

¹⁸ ACBC: Llibre d'acords municipals Reus 1674-1693. Consell del 17 de gener de 1680, fol.169.

¹⁹ Escrit *Calsans* a la documentació. Aquest torrent també s'anomenava barranc de l'Escorial i se situava al sud-oest de la ciutat.

situat a la part baixa de la vila. En cas de no complir aquesta resolució hauria de pagar tres lliures; a més, si des d'aquell moment alguna olla d'aiguarent molestava a algun particular, ja fos en els pous o en les casses, la olla en qüestió seria retirada i extreta de la vila²⁰.

La problemàtica no es va resoldre amb aquest acord. L'any 1693, el mateix senyor Barberà i altres particulars demanaven al consell poder construir un aqüeducte subterrani per tal de poder treure les aigües brutes que generaven les olles que tenia a la oficina del raval de Jesús²¹. La necessitat de buscar noves alternatives a un tema que venia repetint-se durant tot el segle estava relacionada amb la instal·lació de més oficines d'aiguarent, que paulatinament augmentaven la magnitud del problema.

La construcció d'aquest aqüeducte no s'havia dut a terme encara l'any 1749. Aquell any diversos particulars de la vila reiteraven la petició de construir un conducte amb la finalitat que les fàbriques d'aiguarent, que ho sol·licitessin, poguessin extreure les aigües i les vinasses sense perjudicar a tercers. Firmaven aquesta suplica Josep Bofarull, Pare Aulés, Joan Nolla, Josep Carrera i Gaspar Baduell, tots negociants de la vila de Reus. Demanaven que l'aqüeducte passés pels terrenys d'en Bofarull, Nolla i Baduell, que estaven situats a les cases dels ravals de Monterols i de Santa Anna, seguís pel carrer del Pedró, on s'uniria amb el conducte que sortia de la fàbrica d'en Carreras, continués pel camí de La Selva seguint el reg del Comú, passés per les terres de Francesc Aixemus, després per les de Pau Roig, a la partida de la Espitalera²² i finalitzés al raval de la Sang, davant l'església i la casa d'Anton Gavaldà, on s'unirien les vinasses de la fàbrica de Pere Aulés. Abans de desaiguar l'aqüeducte recolliria també les vinasses de les fàbriques de Gay, situades al raval de Robuster, i les del Xorcás, que posseïen els conjugues Salvador i Maria March. Els firmants argumentaven que amb la construcció d'aquest conducte s'evitaria la contaminació de les aigües, tant dels pous particulars com de l'Aiguanova.

²⁰ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1674-1693. Consell del 14 de juny de 1682, fol.236.

²¹ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1674-1693. Consell del 23 d'abril de 1693, fol.528.

²² Es refereix a la partida de l'hospitalera, on s'ubicava l'hospital d'aquest moment.

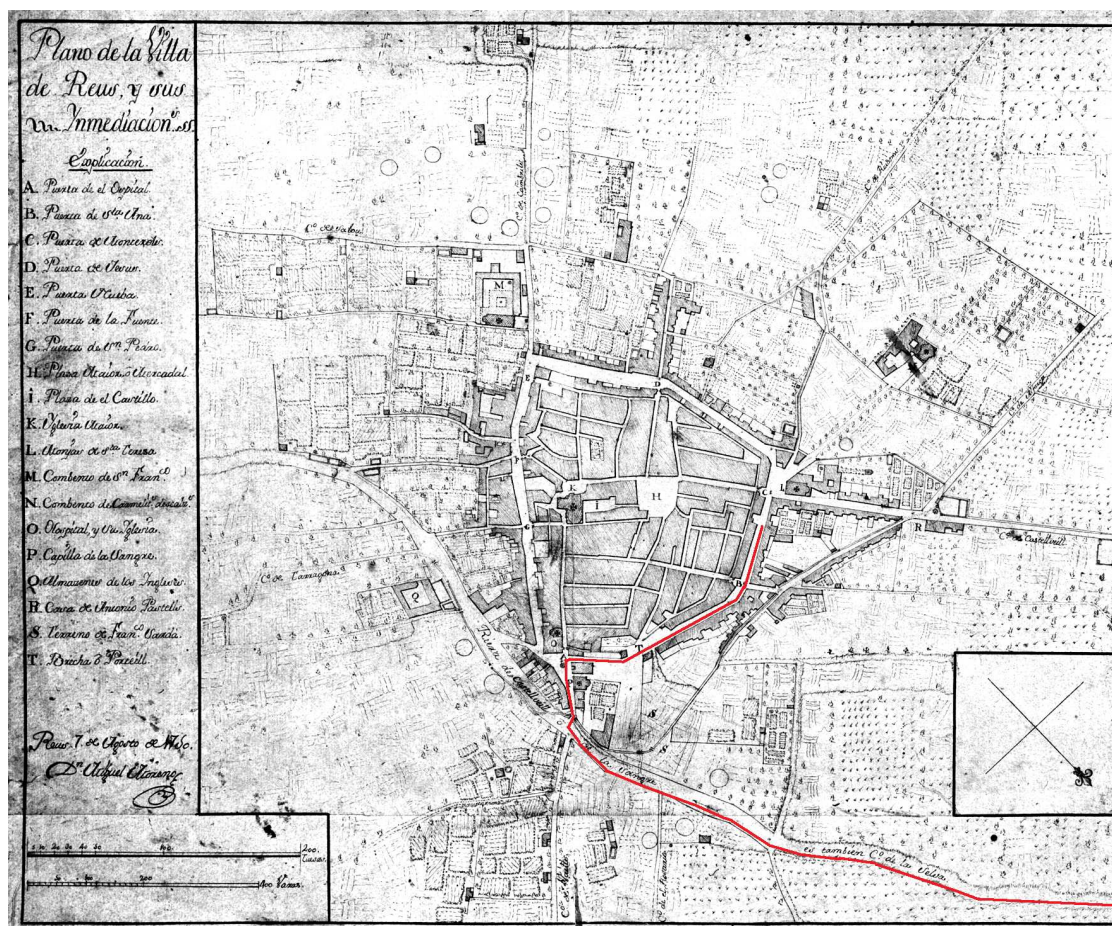
El 5 de novembre de 1749 el consell de Reus, després de valorar la utilitat i necessitat que tenia la vila de no perjudicar més les seves aigües públiques ni les de particulars, va determinar autoritzar la construcció de l'aqüeducte²³. Arran d'aquesta concessió, l'any 1753, Josep Bofarull, Pere Aulés, Joan Nolla, Josep Carreras i Gaspar Baduell, s'establien com a companyia i presentaven el permís per construir l'aqüeducte subterrani per eliminar les conflictives vinasses. Començaria a l'oficina de Bofarull al carrer del Padró i seguiria el recorregut ja delimitat anys abans²⁴ fins arribar a la plaça de la Sang i des de allí a la bassa de l'Aiguanova:

“...fer y construyr un aqueducto sota terra que deuria pasar per terreno de dits Bofarull, Baduell y Nolla, situat tras casas del Arraval de Monterols, y de la de Santa Anna de dita vila, y travesant sota un Rech que lo comu de dita vila te afrontat en lo terreno de aquestos, y arraval vulgarment dit de les casas de Pastells o carrer del Padró de la present vila, deura tambe continuar dit aqueducto per esta dita arraval de Pastells o carrer del Padró a hon se unirà un bras de aqueducto que lo dit Carreras te edificat per terreno propi, prenent principi des de las ollas de fer aiguardent que poseeix en casa propia alli construyda, afrontant en dita arraval de Pastells o de Santa Anna; y passant dit aqueducto principal per lo cami que va a la Selva, tambe se continuara dit aqueducto per terreno del present comu per part del qual continua pasar lo sobredit rech del comu, y alli afronta ab l'ort de Francesc Ayxemus, y part ab terres dels ereus o successors de Pau Roig de dita vila en la partida anomenada de la hospitalera, des de alli deurà pasar per terreno a hon antiguament dit comu tenia un rech afrontant ab terres de dit Roig y part ab las de Francesc Sardà part ab las Basas del Obrador del oly de la viuda del Dr Josep Morell y part en la casa anomenada de las carnasas tot cituat en dita partida de la hospitalera. Des del cap de esta dita casa deurá continuar per terreno del present comu afrontant ab lo tros vulgarment dit dels Perayres y arraval de la Sanch dita del Joch de la Pilota passant per terreno entre la Iglesia de la Sanch y casas del Dr

²³ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1741-1749. Consell del 5 novembre de 1749. fol.165-169.

²⁴ Cita novament els propietaris dels terrenys per on ha de passar l'aqüeducte i les fàbriques que s'hi uniran. El recorregut és molt similar, malgrat que alguns dels terrenys havien canviat de propietaris entre els anys transcorreguts.

Antoni Gavaldá y plasa anomenada de la Sanch tot de dita vila, y alli se uniran las vinasas de las ollas que dit Pere Aulés poseeix, afrontant part ab la riera dita de la Sanch de la mateixa vila per un bras de aquaducto que des de las ditas ollas, y per terreno de dit Aulés se edificará, desde la dita plasa de la Sanch deurá continuar la construccion de las ollas anomenadas de Gay que vuy poseeix Juan Saludas negociant de dita vila en la arraval de Reboster; de manera que per aquell aquaducto vindran a pasar todas las vinasas en lo chorcás vulgarment dit de olives que vuy poseeixan los conjuges Salvador y Maria Teresa March y Sangenis de dita vila, y com esta construccion en manera pot perjudicar a persona alguna ans be se evitara per ella lo dany que alguna de ditas vinasas vuy causan a las aguas de alguns pous de particulars...”²⁵

Imatge. 1. Plànol de Reus al 1750. En vermell, traçat aproximat que seguia l'aqüeducte segons la descripció de l'acta notarial de Josep Alfonso de Valdés del 27 de gener de 1753. Font: IMMR

²⁵ AHT: Notari Josep Alfonso de Valdés. 27 de gener de 1753.

El recorregut estava pensat perquè passés per cadascuna de les oficines dels negociants que pagaven el conducte, així com, per altres fàbriques de destacats empresaris de la vila. La canalització va tenir un cost total de dos mil tres-centes vint-i-una lliures, quatre sous i vuit diners, de les quals cadascun dels promotors va contribuir pagant cinc-centes vuitanta lliures, sis sous i dos diners. En l'escriptura es deix clar que la companyia en qüestió quedava com a única propietària de l'aqüeducte i per tant, l'encarregada del seu manteniment, tant pel que fa a la neteja com per la reconstrucció si era necessària. Així mateix, únicament els interessats en podien fer ús i no podien deixar que ningú l'utilitzés a no ser que s'arribés a un acord; per contra, si un d'ells incomplia aquesta clàusula hauria de pagar una quantitat de diners pactada, que es repartiria a parts iguals entre la resta d'empresaris²⁶.

El 24 de gener de 1753, Salvador March feia una escriptura acceptant els acords que havia negociat amb la companyia. L'aqüeducte passaria per la seva oficina situada davant la bassa de l'Aiguanova per tal que pogués desaiugar les seves vinasses pel conducte; tot i així, March ja tenia construït un tram de conducte que sortia des de la seva oficina i arribava fins a la Bassa de Olives, el qual s'aprofitaria unint el nou aqüeducte a aquest tram, allargant així el recorregut. Per aquest motiu, per compensar el cost que havia pagat March per aquest tram, se li abonaria la quantitat de quaranta lliures, i en el cas que més propietaris volguessin fer ús de l'aqüeducte, com a compensació li correspondria la suma de deu lliures per cada nou contractant. El manteniment i neteja de tot l'aqüeducte quedava igualment a càrrec de la companyia²⁷.

El 27 de gener de 1753 el mateix notari Josep Alonso de Valdés va fer una escriptura en nom de Josep Bofarull en la qual es certificava que la seva associació amb Josep Carreras, Pere Aulés i Joan Nolla havia pagat la construcció de l'aqüeducte subterrani. Per la seva part Gaspar Baduell havia quedat fora de la companyia en haver renunciat a participar-hi. L'acta notarial de la mateixa data, manifestava aquest extrem, sembla que el motiu era que no podia pagar la part que li corresponia, a causa de la manca d'efectiu. Amb tot, com a compensació a la suma

²⁶ AHT: Notari Josep Alfonso de Valdés. 27 de gener de 1753.

²⁷ AHT: Notari Josep Alfonso de Valdés. 24 de gener de 1753.

que ja havia avançat, se li permetia que el conducte passés davant la seva fàbrica i poder desaiugar-hi les vinasses, amb la condició de retribuir també amb la quantitat de deu lliures l'esmentat Salvador March²⁸.

En una nova escriptura del 2 de març, Josep Bofarull, amb l'autorització de la resta de socis, Carreras, Aulés i Nolla²⁹, permetia que Estevan Estepar, comerciant de Reus, s'unís a l'aqüeducte per poder eliminar els residus que generava la fàbrica d'aiguarent situada extramurs, a la finca de les Basses de Morell, al carrer de la Vall, en la partida de la Hospitalera³⁰. Estepar i els seus descendents podien utilitzar l'aqüeducte de forma perpetua, però no podien afegir-hi altres oficines ni admetre a altres persones a utilitzar-lo; era una concessió únicament per a la seva persona. En cas que ell o els seus hereus incomplissin aquesta clàusula, de forma directa o indirecta, immediatament quedava rescindit el contracte. Per fer ús de l'aqüeducte Estepar també va haver de pagar les deu lliures a Salvador March i cent vuitanta-set lliures i deu sous a la companyia, com a part proporcional del cost del conducte. Aquestes quantitats no serien retornades en cas d'incompliment del contracte. A més, Estepar havia de fer-se càrrec de la construcció del tram de conducte que havia d'unir la seva oficina amb l'aqüeducte principal, així com, d'assegurar-ne el manteniment i netejant-lo degudament. Seguidament Estepar es comprometia a complir la part del tracte que li corresponia³¹.

Pocs dies després, el 6 de març, es concedia a Pau Janer, també de Reus, que s'unís a l'aqüeducte per desaiugar els residus que generés en la nova oficina d'aiguarent que havia muntat en una finca que havia esta propietat de Francesc Sardà. Les condicions i clàusules del contracte eren idèntiques a les que s'havien pactat quatre dies abans amb Esteve Estepar³².

El 10 de març, el mateix Bofarull sota potestat del mateix notari realitzava una altra concessió molt similar a les dues anteriors. Es concedia desaiugar les vinasses per l'aqüeducte a Rafael Mercader, de Reus, que havia edificat una oficina

²⁸ AHT: Notari Josep Alfonso de Valdés. 27 de gener de 1753.

²⁹ Josep Bofarull feia l'escriptura en nom de tota la companyia arran de l'acta de poder que s'havia fet al mateix notari Josep Alfonso de Valdés el dia 15 de febrer de 1753.

³⁰ Aquest terreny l'havia comprat a Josep Morell.

³¹ AHT: Notari Josep Alfonso de Valdés. 2 de març de 1754.

³² AHT: Notari Josep Alfonso de Valdés. 6 de març de 1754.

d'aiguardent continua a la del citat Pau Janer, a la partida de la Hospitalera, i per tant propera a la de Estepar. Les característiques de la concessió i condicions del contracte eren les mateixes que les d'Estepar i Janer³³.

Uns anys més tard, al 1796, Pau Miró Sabater presentava al Consell un memorial demanant autorització per entrar i sortir aigua per servir la seva fàbrica d'aiguardent a partir del conducte del comú. Miró exposava que l'ajuntament li havia concedit fer una fàbrica d'aiguardent en la seva casa del raval de Jesús i ara necessitava l'autorització per utilitzar l'aigua del comú. La entrada de l'aigua seria pel carrer Sant Llorenç, passaria pel pati de Josep Guardia i tornaria al conducte del comú pel carrer del vent. De la mateixa manera que s'havia concedit a les altres fàbriques d'aiguardent, el consell va resoldre que Miró pogués disposar de l'aigua del comú per la seva oficina³⁴.

Amb aquest últim cas veiem que, al marge del conducte que havia construït la companyia de particulars a mitjans del segle XVIII, altres fàbriques encara utilitzaven el conducte del comú. Així sabem que la vila disposava de diversos conductes per tal finalitat, aspecte lògic tenint en compte que eren moltes les fàbriques i per tant, molts els residus que calia eliminar.

La problemàtica dels fraus.

Un altre gran problema que va tenir la vila de Reus, entre altres municipis, en relació al negoci de l'aiguardent va ser haver de controlar els fraus i les manipulacions del producte. Aiguardenters, fabricants i comerciants duïen a terme certes pràctiques, és a dir abusos, amb la finalitat d'aconseguir més beneficis del seu negoci, malgrat que això significués una estafa als compradors. Pel tal de conservar el bon nom que tenia la vila de Reus dins d'aquest sector, el qual la situava com a referent dins d'Europa, calia garantir que el producte comercialitzat seguia les directrius de qualitat i mesures establertes.

³³ AHT: Notari Josep Alfonso de Valdés. 10 de març de 1754.

³⁴ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1791-1796. Consell del 23 de novembre de 1796, fol. 172.

Els fraus més comuns van consistir en rebaixar la qualitat del producte que es comercialitzava, o bé, en manipular les mesures de les bótes. La qualitat de l'aiguardent disminuïa afegint-hi orujo o brisa del raïm; també s'afegia aigua amb la finalitat de reduir els graus del producte i passar així de l'aiguardent de prova d'oli³⁵ al de prova d'holanda³⁶. Fins i tot, es donava el cas de manipular l'oli utilitzat per fer la prova d'oli, fent que aquest oli pesés més i, per tant, l'aiguardent fos categoritzat de prova d'oli, encara que tingués menys graduació.

En aquest apartat analitzem els efectes i com es van aplicar algunes mesures a la ciutat de Reus, ja que pel fet de ser un dels principals referents en el negoci hi havia un important nombre de fàbriques i es construïen una gran quantitat de bótes, per tant, també s'hi van desenvolupar i aplicar més ingenis fraudulents que calia eradicar.

A la dècada dels anys 70 del segle XVIII, el govern de Catalunya, en nom de Carles III va redactar unes ordenances que pretenien limitar aquests fraus i es van establir les mesures que s'havien de dur a terme per tal de controlar i castigar els productors i comerciants que no les respectessin. Aquestes expressaven la voluntat de solucionar els perjudicis que havien detectat els corresponsals de Cadis i d'Amsterdam als comissionats de Catalunya. Al·legaven que si no es corregia la situació els comerciants estrangers decidirien comprar el producte a altres llocs i, donat que aquest comerç portava molts beneficis al Principat, es va obligar als comerciants i boters a complir les ordenances en qüestió³⁷.

Per assegurar dit compliment la Junta de Comerç de Barcelona nomenava "veedores, toneleros, y licoreros" per controlar i inspeccionar si les pipes tenien o no les mides adequades i si la qualitat es corresponia amb la que estipulaven les

³⁵ Prova d'oli: Es considerava que un aiguardent era de prova d'oli quan es llançava una gota d'oli d'oliva a la superfície de l'aiguardent i es veia com queia al fons, ja que l'oli és més dens que el licor. Aquesta varietat s'acostava als 60 graus d'alcohol.

³⁶ Prova d'Holanda: Era de prova d'Holanda quan en agitar-lo en un got deixava bromera dalt i bombolles a les parets. En l'alcohòmetre representava entre 51 i 53 graus.

³⁷ OLIVÉ, FRANCESC: *Op. Cit.* p.226.

ordenances³⁸. No es podia comercialitzar res que no hagués passat el control dels inspectors i, si es trobava qualsevol producte alterat que ells no haguessin requisat degudament, també serien castigats. La inspecció s'havia de fer quan el producte sortia del magatzem o en el lloc d'embarcament cas de no d'haver estat en magatzem. Si el licor havia estat al lloc d'embarcament més de quinze dies també calia revisar el producte novament.

Adulteració del producte.

Durant la segona meitat del segle la qualitat de l'aiguardent va esdevenir una de les principals preocupacions, tant de les autoritats com dels comerciants. Calia comprovar amb cura la graduació, el gust i el color. Per assolir un major control es va decidir delimitar clarament la natura de cada aiguardent³⁹.

Com s'ha comentat, pel que fa a la qualitat, s'adulteraven els licors de dues maneres. En primer lloc, posant una porció d'aigua als aiguardents categoritzats de prova de l'oli per tal de passar-los a la prova d'holanda, que eren els més comercialitzats. També es donava que es fabriquessin licors a partir d'orujo, o bé, de la brisa del raïm, que s'utilitzava per fer el vi⁴⁰. Aquest procés representava fer l'aiguardent no únicament de vi de qualitat sinó que ens barrejaven diferents productes per tal de reduir costos.

Aquestes manipulacions repercutien directament en la reputació dels licors catalans i amb la finalitat de limitar-les es van dictar les reglamentacions del darrer terç del segle XVIII⁴¹.

A les ordenances es deixava constància que, malgrat no es podia delimitar amb exactitud les càrregues de vi necessàries per fabricar aiguardent, ja que això

³⁸ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1766-1771. Consell del 3 de novembre de 1770, fol. 904.

³⁹ SEGARRA: *L'economia... Op. Cit.* p.123.

⁴⁰ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1766-1771. Consell del 3 de novembre de 1770, fol. 903.

⁴¹ SEGARRA: *L'economia... Op. Cit.* p.123.

depenia de la graduació i la qualitat del vi, sí quedava clarament prohibit que es fes a partir de orujo, o de brisa sota pena de cinquanta rals d'ardit per cada quatre càrregues fabricades d'aquesta manera⁴². Si l'engany que es trobava en l'aiguardent era de gust o de color s'havia de tornar al amo i se'l castigava amb una multa de vint-i-cinc lliures per cada pipa i havia d'abonar les despeses generades per no poder vendre el producte defectuós.

També quedava prohibit que s'utilitzés aigua per passar de la prova de l'oli a la prova d'holanda; i es prohibien altres fraus en les proves, sobretot la manipulació de l'oli amb el que es realitzava la prova d'oli. Tampoc no es podia produir aiguardent en olles on s'hagués fabricat aiguardent anisat, ni tampoc ficar-lo en bótes que n'haguessin contingut, ja que en podia quedar el gust i als països del nord no els agradava.

La primera vegada que s'incomplissin les ordenances hi hauria una sanció de cinquanta rals d'ardit per cada pipa que contingués el producte alterat, a més de la pèrdua del material; la segona vegada el càstig seria de cent rals, i si es donava una tercera el fabricant quedava apartat del ofici, sense possibilitat de poder tornar a fabricar ni comercialitzar el producte⁴³. A més, ni per pacte ni altre motiu, ningú podia admetre licor d'altres proves que les que estaven prescrites en les ordenances sota pena de vint-i-cinc lliures.

Els ajuntaments de cada vila, en aquest cas el de Reus, eren els encarregats de vigilar els fabricants del seu municipi i tenir cura que no es repetissin aquestes pràctiques. En cas que es produïssin, era el mateix ajuntament qui havia de castigar al productor adequadament.

La qüestió de la fabricació de les bótes

⁴² OLIVÉ, FRANCESC: *Op. Cit.* p.226.

⁴³ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1766-1771. Consell del 3 de novembre de 1770, fol. 903

Les bótes van ser un element indispensable en el comerç de l'aiguardent. En elles es transportava el licor, i per tant, eren el mitjà que en permetien el comerç. A més, era on el licor es mantenia durant llarg temps i, per consegüent, on envellia. La qualitat de la fusta, l'ús que haguessin tingut les bótes amb anterioritat o la seva capacitat eren també aspectes claus a tenir en compte. La capacitat teòrica d'una pipa era de quatre càrregues, la de la mitja pipa de dues i la de la bóta d'una càrrega⁴⁴.

Pel fet de ser un negoci adjacent al de l'aiguardent, amb una gran quantitat de productors i una destacada vessant econòmica, les autoritats tingueren un especial interès en controlar la seva construcció⁴⁵. De fet, aquest control no era en va, ja que era evident que per aquesta via es manipulava també la qualitat i la quantitat de producte que es comercialitzava.

Els fraus en les bótes consistien en fabricar pipes de menor tonatge que l'establert, així es venia menys quantitat de producte al preu indicat per pipa i pel qual el comprador pagava. Les ordenances establien com havia de ser la fusta i les dimensions de les peces, de forma específica, per tal que no fos possible cap modificació en el tonatge. L'incompliment de la normativa comportava la sanció econòmica i la pèrdua del material o producte utilitzat.

Les mateixes ordenances de l'any 1770 també delimitaven com s'havia de dur a terme la fabricació de les bótes amb una estricta precisió. La pipa d'aiguardent havia de ser de quatre càrregues, i per tant, havia de mesurar de llarg quaranta-nou polzades i un quart, el diàmetre del fons havia de ser de vint-i-set polzades i tres quarts, mentre que el diàmetre del ventre seria de trenta-dues polzades i un quart. Les peces de fusta que formessin la pipa havien de tenir de gruix un terç de polzada, sense passar mai de les sis polzades. Tampoc no podien ser més estretes

⁴⁴ ANDREU, JORDI: *Op. Cit.* p.595.

⁴⁵ SEGARRA: *L'economia... Op. Cit.* p.124.

de les extremitats que la resta de la bóta. El forat havia de ser rodó i el seu diàmetre d'una polzada i tres quarts⁴⁶.

La mitja pipa havia de ser de dos càrregues. El diàmetre del fons de vint-i-dos polzades i tres quarts, i de diàmetre de ventre vint-i-sis polzades.

Pel que fa als barrils havien de tenir vint-i-quatre polzades i tres quarts de llarg, de diàmetre de fons setze polzades i un quart, i de diàmetre de ventre dinou polzades⁴⁷.

Les pipes no es podien cremar per dins ni es poden aprofitar les que haguessin contingut productes salats o amb altres líquids o aliments que poguessin transmetre olor, color o sabor a l'aiguarent.

La fusta havia de ser de roure sense cap peça d'una altra espècie. Els arcs havien de ser de castany. Tampoc no es podien fabricar bótes amb llenya fresca.

Els fabricants no podrien fer pipes pel seu compte si abans no havien treballat almenys quatre anys en l'ofici. A més, tots havien de posar la seva marca a les pipes per tal que aquestes fossin clarament identificades cas de detectar alguna anomalia en la fabricació. La marca havia d'incloure el nom, cognoms i domicili tant del boter com del comerciant; la sanció per no marcar les pipes era de vint sous. Els negociants que embarquessin pipes sense marcar també serien castigats amb vint-i-cinc lliures per cada pipa defectuosa. En cas de ser els fabricants d'aiguarent qui rebessin pipes sense marques, la pena seria de deu lliures.

Quan es van publicar les ordenances es va ordenar revisar totes les pipes per tal que els fabricants no poguessin al·legar que eren bótes anteriors a la publicació de la reglamentació. Tot i així, per no malgastar totes les bótes de menor tonatge que s'identifiquessin, els ajuntaments les havien de marcar especificant la capacitat exacta que contenien.

⁴⁶ Mides de les pipes: 6,5 pams de llargada, o de motllo 3,5 pams; i la de ventre, 13,5 pams més o menys, i l'alçada del ventre ha de tenir 1/5 de diàmetre més que el fons. El forat ha de tenir 6/8 de ¼ de diàmetre....

⁴⁷ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1766-1771. Consell del 3 de novembre de 1770, fol. 905

El govern havia establert les mesures que calia prendre i el consell de Reus era l'encarregat de vigilar i sancionar per eliminar els fraus en la fabricació de bótes, que perjudicaven el comerç i de retruc el bon nom de la ciutat⁴⁸. La solució del consell va consistir en designar entre sis i vuit mestres boters. Cadascun havia de construir una bóta amb les mesures adients, les quals servirien de mesura i patró per a la resta de fabricants. Seguidament es va notificar la normativa a tots els boters de la vila perquè seguissin les normes establertes i no poguessin al·legar no saber-les; després de tal coneixement ja es podien aplicar les sancions corresponents sinó les complien.

Des del moment de publicació de les ordenances, les mesures de les bótes s'havien de fer periòdicament i les que no seguien la normativa s'havien d'eliminar de forma sistemàtica.

Valoració

La fabricació i comercialització de l'aiguarent va situar la zona del Camp de Tarragona en una posició avantatjosa dins la panoràmica econòmica dels segles XVIII i XIX. El ràpid creixement d'aquesta indústria va comportar importants beneficis, però també l'aparició de certes problemàtiques i conflictes en viles com Reus. La salubritat de l'aigua es va veure afectada per la instal·lació de nombroses oficines d'aiguarent i es van haver de prendre mesures per garantir-ne les condicions sanitàries.

Malgrat que va comportar problemes també cal veure que en realitat la recerca de solucions a les dificultats que sorgien van obligar a reestructurar la vila. Les mesures que es van prendre van servir per millorar i modernitzar la ciutat. Es van fer obres d'enginyeria que la van apropar a una nova realitat industrial. Els guanys d'aquest negoci van enriquir fabricants i comerciants, els quals van dotar la vila d'un nou paisatge arquitectònic, tant pel que respecta a les fàbriques com a les vivendes.

⁴⁸ ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1766-1771. Consell del 3 de novembre de 1770, fol. 905.

Aquesta preocupació per la salut mediambiental, en el cas concret de Reus, es va traduir en la construcció, per part de la iniciativa privada, d'un aqüeducte que facilités l'eliminació de les aigües residuals. Gràcies a l'itinerari que va seguir la seva construcció hem pogut veure que, una bona part de les oficines estaven situades en una zona concreta de la ciutat. Si més no, sabem que totes les fàbriques que van demanar unir-se a la canalització estaven molt properes les unes a les altres. Tot i així, en altres punts de la vila hem pogut apreciar que encara utilitzaven altres medis menys adequats per desaiguar, com el reg del Comú.

El que sí queda clar és que a mesura que creixia el nombre d'oficines, la ràpida i desordenada proliferació inicial va necessitar d'una certa planificació.

Pel que respecta als fraus, cal apuntar la importància que va tenir que es redactessin unes ordenances. El fet que el Consell de Reus estigués obligat a aplicar-les va ser perquè realment aquestes pràctiques fraudulentament també tenien lloc a la ciutat.

Les inspeccions que es van dur a terme no van localitzar cap fabricant que barrejés l'aiguardent amb altres productes, si més no, quan l'ajuntament va fer la comprovació, es va deixar constància de que no s'havia trobat cap fàbrica a Reus que dugés a terme els fraus de fer l'aiguardent amb brisa. Per contra, sí que apuntava que calia vigilar la fabricació de les bótes pels importants danys que s'estaven fent per aquesta via.

Veient les ordenances de 1770 i les següents que es van fer anys posteriors, podem comprovar que l'aiguardent estava immers en una sèrie de generalitzades irregularitats. El caràcter especulatiu del comerç i els minsos excedents dels productors poden, en certa manera, explicar aquesta voluntat d'obtenir beneficis a costa d'enganyar el mercat. Alhora ens mostra que darrere els gran beneficis i millores tecnològiques i econòmiques que van aportar a les viles especialitzades en aquest comerç, també s'hi amagaven problemàtiques.

Bibliografia

- AMIGÓ ANGLÈS, RAMON: *Els topònims de la ciutat i terme de Reus*. Reus: Associació d'estudis reusencs, 1957.
- ANDREU, JORDI: *Economia i societat a Reus durant la crisi de l'Antic Règim*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1986.
 - *Població i vida quotidiana a Reus durant la crisi de l'Antic Règim (1700-1850)*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1986.
 - "El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX les bases demogràfiques, agràries i comercials de l'expansió setcentista" Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1995.
- GIRALT RAVENTÓS, EMILI. "La viticultura y el comercio catalán en el siglo XVIII". *Estudios de Historia Moderna*, II (1952).
- MARTINEZ SHAW, CARLOS: "La fabricació de l'aiguardent". *L'avenç*, 32, 1980. pp. 38-44.
 - *Cataluña en la carrera de Indias*. Barcelona: Editorial Crítica, 1981.
- NIETO-GALAN, AGUSTÍ: "La tecnologia del vi i la destil·lació a la Catalunya del 1800". *Quaderns d'Història de l'enginyeria*. II, 1997. pp. 9-39.
- OLIVÉ, FRANCESC: *El Valls del segle XVIII i el comerciant d'aiguardents Anton Baldich i Janer*. Valls: Institut d'estudis vallencs, 1981.
- ROVIRA, SALVADOR: Els aiguardents del Camp de Tarragona a la segona meitat del segle XVIII. *Actes del Primer congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona: X, 1981.
- SEGARRA, AGUSTÍ: *L'economia de Reus al segle XVIII: el comerç de l'aiguardent*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1988.

- *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*. Vic: Eumo Editorial, 1994.
- VALLS JUNYENT, FRANCESC. *La Catalunya atlàntica: aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Vic: Eumo, 2004.
- VILAR, PIERRE. *Cataluña en la España Moderna*. Vol. I, Barcelona: Editorial Crítica, 1987.

Fonts

Arxiu Comarcal del Baix Camp

- Llibres d'Acords Municipals
 - núm. 3 (1493-1520) - núm. 22 (1786-1791)

Arxiu Històric de Tarragona

- Protocols notariais
 - Josep Alfonso de Valdès. Anys 1753 i 1754.